

โครงการวิจัย

“การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”

รายงานผลการวิจัย

เล่มที่ 6

บทวิเคราะห์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย

โดย

ผศ. สุวรรณา เกரியงไกรเพ็ชร

ได้รับทุนอุดหนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สารบัญ

	หน้า
คำชี้แจง	i
บทวิเคราะห์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย	1
ภาคผนวก	
- รายชื่อบทวิจารณ์ของผู้วิจัย	16
- รายชื่อบทวิจารณ์ที่ได้รับการคัดสรร	26

คำชี้แจง

เนื่องจากโครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ซึ่งได้ดำเนินการในช่วง 4 ม.ค. 2542 – 3 ม.ค. 2545 มีองค์ประกอบของ“การพัฒนา”รวมอยู่ด้วย คณะผู้วิจัยในทั้ง 4 สาขา อันได้แก่ การวิจารณ์วรรณกรรม การวิจารณ์ทัศนศิลป์ การวิจารณ์ละคร และการวิจารณ์สังคมศิลป์ ได้เขียนงานวิจารณ์เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชนไว้อย่างต่อเนื่อง แต่การจะประเมินผลงานของตนเองไว้ในรายงานการวิจัยเป็นสิ่งที่มิอาจกระทำได้ โครงการฯจึงได้เชิญให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก คือ ผศ. สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร อดีตหัวหน้าภาควิชาภาษาไทยและรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์สาขาภาษาไทย ณ มหาวิทยาลัยเกนโด้ ประเทศญี่ปุ่น ให้เป็นผู้ช่วยวิเคราะห์และประเมินผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัย โดยที่ ผศ. สุวรรณ ได้ร่วมกิจกรรมของโครงการฯมาตั้งแต่ต้น รวมทั้งได้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรในการประเมินโครงการฯโดยองค์รวมในการประชุม Consultative Meeting เมื่อวันที่ 23-25 ตุลาคม 2544 และเป็นผู้ประเมินผลการวิจัยสาขาวรรณศิลป์ด้วย สรุปได้ว่าเป็นผู้ที่ติดตามความเป็นมาของโครงการฯมาโดยตลอด

บทวิเคราะห์ที่เสนอมาข้างท้ายนี้เป็นคำแนะนำของสรณิพนธ์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย ซึ่ง ผศ. สุวรรณเป็นผู้คัดสรรไว้จำนวน 29 บท และจะได้จัดพิมพ์เผยแพร่ต่อไป เนื่องจากเอกสารดังกล่าวมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์และประเมินงานวิจารณ์ของผู้วิจัยไปด้วยในตัว โครงการฯจึงใคร่ขอเสนอไว้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานผลการวิจัยด้วย

บทวิเคราะห์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

อารัมภบท

วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทย เป็นประเด็นที่ได้รับการหยิบยกมากล่าวถึงอยู่เสมอ ทั้งในทัศนะเชิงบวกและลบ ในเชิงบวก คือทัศนะที่ว่าวิจารณ์เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางปัญญาที่สังคมไทยได้กระทำต่อเนื่องมายาวนานพอสมควร ซึ่งหมายถึงว่า การสั่งสมภูมิปัญญาทางการวิจารณ์ของคนไทยและสังคมไทยไม่ได้ด้อยไปกว่าคนอื่น หากแต่รูปแบบของการวิจารณ์อาจมีขนบการแสดงออกที่ต่างไปจากสังคมอื่น โดยเฉพาะต่างจากสังคมตะวันตก ซึ่งใช้วัฒนธรรมลายลักษณ์เป็นเครื่องมือหลักในการสั่งสมและถ่ายทอดภูมิปัญญา แต่ในสังคมไทย วัฒนธรรมมุขปาฐะเป็นเครื่องมือสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต และยังคงความสำคัญอยู่ในปัจจุบัน แม้วัฒนธรรมลายลักษณ์จะเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยเป็นเวลานานแล้วก็ตาม การศึกษาวัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทยจึงต้องคำนึงถึงบทบาทของมุขปาฐะควบคู่ไปด้วย มิฉะนั้นก็อาจจะทำให้เข้าใจว่า สังคมไทยอ่อนด้อยในด้านการวิจารณ์ และขาดการสั่งสมภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์วิจารณ์

ส่วนทัศนะในเชิงลบนั้นมักเป็นไปแง่ที่ว่า วัฒนธรรมการวิจารณ์ของคนไทยผูกพันอยู่กับอัตวิสัยของผู้วิจารณ์และปฏิสัมพันธ์ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจารณ์และผู้รับคำวิจารณ์เป็นไปในรูปของการ “อุปถัมภ์” หรือในทาง “แนวตั้ง” ซึ่งในปัจจุบัน เมื่อวิถีของบริโภคนิยมเข้ามาครอบงำสังคมและผู้คนไว้อย่างรอบด้าน คำว่า “อุปถัมภ์” มักถูกเปลี่ยนไปเป็น “มีผลประโยชน์ร่วมกัน” การวิจารณ์ในรูปแบบเปิดเผยแก่สาธารณชน จึงถูกตั้งข้อสงสัยอยู่เนืองๆ ทั้งในด้านภูมิปัญญาและความสุจริตใจของผู้วิจารณ์ ข้อสงสัยดังกล่าวอาจมาจากทั้งสาธารณชนและผู้รับคำวิจารณ์ ไม่ว่าคำวิจารณ์จะเป็นไปในทางบวกหรือลบ จึงเป็นเหตุให้ทั้งผู้วิจารณ์และผู้รับคำวิจารณ์มักจะพึงพอใจกับการแฝงกิจกรรมการวิจารณ์ไว้ในขนบมุขปาฐะ หรือมิฉะนั้นก็ไม่เปิดเผยการวิจารณ์ของตนออกไปในวงกว้าง เพราะเกรงจะเกิดวิวาทะในการวิจารณ์ตอบและโต้กิจกรรมในรูปลักษณะของวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์จึงเป็นสิ่งที่สังคมไทยพยายามหลีกเลี่ยง

วัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทยที่ยังอิงอยู่กับขนบมุขปาฐะ ไม่ว่าจะเป็นการวิจารณ์ในเชิงบวกหรือลบ ดังกล่าวนี้นี้ เมื่อพิจารณาในกรอบการวิจารณ์ที่จำกัดให้แคบลง คือ การวิจารณ์งานศิลปะ ทำให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดบทบาทของผู้วิจารณ์ในสถานะของ “ตัวกลาง” ระหว่างผู้สร้างงานและผู้เสพงาน (หรือสาธารณชน) จึงยังไม่แจ่มชัดและไม่มั่นคง ผู้วิจารณ์มักถูกมองหรือสรุปว่าเป็นเพียงผู้เสพงานคนหนึ่งหรือส่วนหนึ่งเท่านั้น ยิ่งกว่านั้น การที่ผู้ใฝ่ใจในกิจกรรมวิจารณ์จะมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ แง่คิด หรือมุมมอง ก็เป็นไปได้น้อยเต็มที่ การวิจารณ์ผลงานศิลปะที่เผยแพร่สู่สาธารณชนในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์ หรืออีกนัยหนึ่งคือการ “เขียนบท

วิจารณ์” จึงตกอยู่ในภาวะ “ขึ้นรูป” ยาก “ และยังไม่มีคำตอบที่แน่ชัดว่า “อย่างไรและเมื่อไร” ที่การวิจารณ์จะบรรลุวิภาวะในกระแสวัฒนธรรมลายลักษณ์ของสังคมไทย หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ ได้รับความเชื่อถือจากสาธารณชน

ภูมิหลัง

โครงการวิจัยเรื่อง การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย เป็นความพยายามที่จะตั้งคำถามที่ชัดเจนเกี่ยวกับองค์ความรู้และศักยภาพของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทย และศึกษาหาคำตอบที่เป็นรูปธรรม ด้วยวิธีวิทยาทางการวิจัย เพื่อยืนยันว่าสังคมไทยได้สั่งสมทั้งองค์ความรู้และศักยภาพในเชิงปฏิบัติการวิจารณ์มาโดยตลอด แม้ว่าอาจจะมีความมากมายเหลือล้ำกันบ้างในระหว่างงานวิจารณ์ศิลปะทั้ง ๔ สาขา คือ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ สมมติฐานสำคัญของการวิจัยจึงมีว่า การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาที่สำคัญและเป็นรากฐานของวิจารณ์ญาณของสังคมไทย หากแต่พื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทยเป็นไปในลักษณะที่การวิจารณ์อาศัยการแสดงออกด้วยชนบทมากกว่าชนบทลายลักษณ์ การพัฒนาศักยภาพทางการวิจารณ์จึงน่าจะมุ่งไปที่การปรับความคุ้นเคยดั้งเดิม อันได้แก่ชนบทมาสู่ให้เข้าไปสู่ชนบทของลายลักษณ์ ซึ่งเป็นกระแสหลักในชีวิตและสังคมปัจจุบัน

ในการดำเนินการวิจัยโครงการนี้ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการไว้ ๔ ประการ ซึ่งในที่นี้จะขอสรุปเฉพาะใจความหลัก คือ

- การสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ และพัฒนาวิธีการในการวิจารณ์งานศิลปะทั้ง ๔ สาขา จากประสบการณ์ทั้งของไทยและของต่างประเทศ รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบข้ามสาขา
- การพัฒนาทักษะและความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลในกลุ่มต่างๆ
- การสร้างเครือข่ายระหว่างผู้วิจารณ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ และมหาชนผู้รักงานศิลปะ
- การเสริมสร้างงานวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญา เพื่อสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นที่มาของกิจกรรมอย่างหนึ่ง ที่แตกต่างไปจากกิจกรรมของโครงการวิจัยทั่วไป คือ การกำหนดให้คณะผู้วิจัยเขียนและเผยแพร่บทวิจารณ์ในสาขาของตน ในระหว่างที่กำลังทำงานวิจัยอยู่ เหตุผลสำคัญก็คือเพื่อเสริมสร้างปริมาณผลงาน โดยเฉพาะในสาขาที่พบว่าข้อมูลเอกสารที่จะนำมาศึกษาวิเคราะห์อยู่น้อยมาก เช่น สาขาสังคีต

- “ขึ้นรูป” เป็นคำที่นักวิจารณ์คนใดคนหนึ่งของคนๆผู้วิจัย ใช้อธิบายลักษณะที่นักดนตรีของวงดุริยางค์ ร่วมกันตีความบทเพลงที่ซับซ้อน ปรับความคิดและกระแสจิตให้เป็นเอกภาพ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องประสานกลมกลืนของเครื่องดนตรีต่างประเภท ที่ต่างก็ยังมีรักษาอิสรภาพแห่งท่วงทำนองของตนไว้ในการร่วมบรรเลงบทเพลงเดียวกันให้มีเอกภาพ

ศิลป์และศิลปะการละคร การเขียนบทวิจารณ์ของผู้วิจัยจึงเป็นทั้งการสร้างองค์ความรู้ของสาขา สร้างปริมาณงาน และน่าจะกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการเขียนบทวิจารณ์ ซึ่งจะขยายผลไปสู่ แนวทางการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในชนบของลายลักษณ์ในขั้นต่อไป

การกำหนดกิจกรรมดังกล่าว อาจจะเห็นว่าไม่น่ายากลำบากใจนัก เพราะผู้วิจัยในแต่ละสาขามักเป็นทั้งนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานศิลปะอยู่แล้ว และแทบทุกคนก็เคยมีผลงานวิจารณ์ที่ดี พิมพ์เผยแพร่มาก่อนเริ่มโครงการ ดังนั้น ในการรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เป็นหลักฐานขององค์ความรู้เดิม ทั้งในรูปแบบบทวิจารณ์และรูปแบบอื่นๆ จึงเสี่ยงไม่ได้ที่จะมีผลงานของผู้วิจัยเองรวมอยู่ด้วย แต่เมื่อโครงการกำหนดไว้อีกว่า ผลของการวิจัยแต่ละสาขา จะต้องประกอบด้วยสรรณิพนธ์บทวิจารณ์จำนวน ๕๐ บท การที่ผู้วิจัยในสาขาทั้งสี่จะเป็นผู้คัดสรรและวิเคราะห์เพื่อประเมินผลงานของตนเอง ในทำนองเดียวกับที่ต้องเขียนบทวิเคราะห์และประเมินบทวิจารณ์ของผู้อื่น น่าจะกลายเป็นปัญหายากใจ จึงเกิดข้อดกลงว่า จะไม่คัดสรรงานของตนเองที่เขียนไว้ก่อนการดำเนินโครงการ เข้ามารวมเป็นสรรณิพนธ์ แต่จะยังคงใช้งานเหล่านั้นเป็นเอกสารประกอบการวิเคราะห์วิจัยได้

ในขณะเดียวกัน เมื่อผู้วิจัยแต่ละคนถูกกำหนดให้สร้างงานวิจารณ์อย่างต่อเนื่องในระหว่างที่ทำโครงการ เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น และเพื่อเป็นการ "พัฒนาทักษะและความเชี่ยวชาญ" ในเชิงปฏิบัติของตนเองด้วย จึงเท่ากับว่าผู้วิจัยแต่ละคนกำลังทำการวิจัยเชิงปฏิบัติ (action research) ไปพร้อมๆ กับการวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยมีเครือข่ายของการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ศิลปะ เป็น "สนาม" ของการวิจัยนี้ ยิ่งกว่านั้น การทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา ซึ่งมาจากแนวคิด "ศิลปะสองทางให้แกกัน" และตามมาด้วยแนวคิด "การวิจารณ์สองทางให้แกกัน" ยังทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ข้ามสาขา ซึ่งเป็นนวัตกรรมสำคัญของรูปแบบการดำเนินการวิจัยของโครงการนี้โดยเฉพาะอีกด้วย

ด้วยความซับซ้อนของกระบวนการวิจัยดังกล่าว ผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในระหว่างดำเนินการงานวิจัย จึงมีสถานะเป็น "ข้อมูล" ที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าข้อมูลเอกสารและบทวิจารณ์ที่ผู้วิจัยเองนำมาวิเคราะห์และคัดสรรเป็นสรรณิพนธ์ของแต่ละสาขา หากแต่มีเงื่อนไขของเวลาที่ต่างกันคือ เป็นผลงานที่เขียนและเผยแพร่ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ อันเป็นช่วงระยะเวลาที่ดำเนินโครงการ ส่วนผลงานที่คัดสรรเป็นสรรณิพนธ์ของแต่ละสาขานั้นอาจย้อนหลังไปถึง ๕๐ ปี ในกรณีของทัศนศิลป์ หรือ ๖๐ ปีในกรณีของวรรณศิลป์ และอาจถึง ๗๕ ปี ในกรณีของศิลปะการละคร ที่มีข้อมูลเอกสารในรูปบทวิจารณ์อยู่เพียงน้อยนิด นอกนั้นก็ต้องรวบรวมจากข้อมูลในรูปแบบต่างๆ หลากหลาย^๖

การวิเคราะห์และคัดสรรผลงานบทวิจารณ์ของผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา จึงมีภูมิหลังที่น่าสนใจดังกล่าวมา

^๖ ผู้สนใจอาจอ่านได้จากสรรณิพนธ์ของแต่ละสาขา ซึ่งประกอบด้วยบทวิเคราะห์ของผู้วิจัยและสรรณิพนธ์งานวิจารณ์ สาขาละ ๕๐ บท คาดว่าสรรณิพนธ์ดังกล่าวจะจัดพิมพ์เผยแพร่ในพ.ศ. ๒๕๔๕ เมื่อโครงการสิ้นสุดลงแล้ว

กรอบความคิดในการคัดสรรบทวิจารณ์

บทวิจารณ์ของผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างสม่ำเสมอในหน้านิตยสารและหนังสือพิมพ์ ที่ถือว่าเป็น "สื่อ" หรือ "เวทีสาธารณะ" และมีปริมาณมากพอที่จะพิจารณาคัดสรรตามกรอบความคิดหรือเกณฑ์ที่วางไว้^๑

เกณฑ์เบื้องต้นในการคัดสรร ก็คือ บทวิจารณ์จะต้องมีคุณสมบัติในระดับมาตรฐานของการเขียนบทวิจารณ์ ได้แก่ มีสาระความรู้ ให้ความเพลิดเพลินในการอ่าน และคุณสมบัติสำคัญคือ กระตุ้นให้เกิดการ "ครุ่นคิดพินิจนึก" หรือการติดต่อในเชิงวิจารณ์ นั่นคือ เป็นบทวิจารณ์ที่เสนอ "ประเด็น" ไม่ใช่บทวิจารณ์ที่เป็นเพียงบทรายงานหรือการบอกเล่าประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียน

โครงการวิจัยได้ให้นิยาม "การวิจารณ์" ไว้ว่า หมายถึง การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับงานศิลปะ บริบทของศิลปกรรม และ/หรือปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจในความหมายและความสำคัญในคุณค่าของตัวงาน ตลอดจนศิลปะโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังอาจรวมถึงการแสดงทัศนะที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับชีวิตและสังคมอีกด้วย นิยามนี้ขยายขอบเขตด้านรูปแบบของบทวิจารณ์ให้หลากหลายกว่าที่เข้าใจกันอยู่โดยทั่วไป แต่ผู้คัดสรรถือว่าบทวิจารณ์ที่คัดสรรควรมีเนื้อหาที่กล่าวถึงตัวบทหรือผลงานศิลปะด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงการเสนอความคิดเห็นประเด็นใดประเด็นหนึ่งเท่านั้น

เกณฑ์เบื้องต้นดังกล่าว มีนัยสำคัญในการที่จะชี้ให้เห็น "พลังทางปัญญา" ของบทวิจารณ์ตามนิยามที่กำหนดไว้ว่า พลังทางปัญญา คือ ความรู้และความคิดที่นำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องของการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ตลอดจนปัจจัยที่เอื้อให้การสร้างสรรค์นี้ทำหน้าที่จรรโลงสังคมและมนุษยชาติ

กรอบความคิดของกระบวนการคัดสรรบทวิจารณ์ชุดนี้ จึงมุ่งสู่เป้าหมายในการชี้ให้เห็น "พลังทางปัญญา" และ "องค์ความรู้" ที่เกิดขึ้นกับผู้วิจารณ์ (หรืออีกสถานะหนึ่ง คือ ผู้วิจัย) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการรับและเรียนรู้ประสบการณ์ข้ามสาขา (cross - disciplinary) ระหว่างผู้วิจัย ซึ่งเป็นทั้งนักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงานศิลปะ และนักวิจารณ์ ดังนั้น นอกจากการพิสูจน์แนวคิด "ศิลปะสองทางให้แกกัน" ที่ปรากฏอยู่ในบทวิจารณ์หลายบทแล้ว การคัดสรรบทวิจารณ์ยังคาดหวังที่จะพิสูจน์แนวคิด "การวิจารณ์สองทางให้แกกัน" ทั้งในดำนัยเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม บทวิจารณ์ที่คัดสรรก็ยังคงมีความแตกต่างกันไปในด้านรูปลักษณะที่เห็นได้ชัด เช่น ขนาดหรือความยาวของบท ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการกำหนดเนื้อที่ของสื่อหรือเวทีวิจารณ์ ซึ่งก็คือนิตยสารหรือหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ นอกจากนี้ ความแตกต่างที่เห็นชัดถ้าได้

^๑ ดูภาคผนวก รายการบทวิจารณ์ทั้งหมดของผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในระหว่างดำเนินโครงการวิจัย

อ่านบทวิจารณ์ทั้งหมด ก็คือ ท่วงทำนองการเขียน (style) อันอาจมีเหตุมาจากลักษณะเฉพาะของตัวงานศิลปะแต่ละสาขา และลักษณะเฉพาะของผู้เขียนแต่ละคน องค์ความรู้เดิมของผู้เขียน ตลอดจนกลวิธีการใช้ภาษาและสำนวนโวหาร ความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ มิได้เป็นเกณฑ์ในการที่จะ “คัดออก” แต่ถือเป็นกรอบในการที่จะพยายามกระจายให้เห็นความหลากหลายที่อาจถือได้ว่าเป็นพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์ในลักษณะหนึ่งเช่นกัน

ด้วยกรอบและเกณฑ์ดังกล่าวมานี้ การคัดสรรบทวิจารณ์จึงมิได้เป็นการประกวดผลงานชิ้นดีเด่น หรืองานระดับเข้ารอบ แม้ว่าโดยนัยของการคัดสรร ย่อมจะมีขั้นตอนของการค้นหาและประเมินค่าชิ้นงานที่มีคุณสมบัติและคุณภาพ ตามแนวทางและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้แล้ว

ลักษณะเนื้อหาโดยรวมของบทสรณิพนธ์ *

บทวิจารณ์งานศิลปะทั้ง ๔ สาขา คือ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ ตั้งแต่ระยะแรก (พ.ย. ๒๕๔๑ - ธ.ค. ๒๕๔๒) จนถึงบทวิจารณ์รุ่นสุดท้าย (ก.ค. - ต.ค. ๒๕๔๔) มีลักษณะร่วมของเนื้อหาที่ค่อนข้างคงเส้นคงวามาโดยตลอด คือ

- การให้ความรู้เกี่ยวกับตัวบทหรือผลงานศิลปะ ในลักษณะข้อมูลเชิงภววิสัย และการอธิบายองค์ประกอบของผลงานศิลปะ
- การใช้ทฤษฎีและความรู้เฉพาะสาขา ในการวิจารณ์งาน และการเปรียบเทียบผลงานบางชิ้น
- การประเมินคุณค่า ทั้งในเชิงทฤษฎี และอัตวิสัยของผู้วิจารณ์

การให้ความรู้เกี่ยวกับตัวบทหรือผลงานที่นำมาวิจารณ์นั้น เป็นลักษณะร่วมที่เห็นได้เด่นชัดในบทวิจารณ์แทบทุกชิ้น ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากองค์ความรู้เดิมของผู้วิจารณ์ ที่เป็นทั้งนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานศิลปะ ในกรณีของบทวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์ ผู้วิจารณ์บางคนอาจจะไม่ได้เป็นผู้สร้างผลงานเขียน แต่ก็มีภูมิหลังทางวิชาการสาขาวรรณกรรมโดยตรง การให้ข้อมูลเชิงภววิสัย เช่น บริบททางสังคมและวัฒนธรรม ภูมิหลังเกี่ยวกับตัวศิลปินเจ้าของผลงาน ลักษณะโครงสร้างของงาน และมโนทัศน์หลักของการแสดงงาน จึงเป็นลักษณะร่วมของเนื้อหา ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านบทวิจารณ์เข้าใจตัวบทหรือผลงานศิลปะ และบริบทของงานแต่ละชิ้นได้ดียิ่งขึ้น แม้ว่าโดยทั่วไป ผู้ที่สนใจอ่านบทวิจารณ์แต่ละสาขามักจะเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของสาขานั้นๆ อยู่แล้ว หรือเป็นผู้สนใจติดตามการสร้างงาน การแสดงงาน ตลอดจนการวิจารณ์ผลงานมาอย่างต่อเนื่อง แต่ข้อมูลเชิงภววิสัยเหล่านี้ก็ยังมีประโยชน์มากในการทบทวนองค์ความรู้เดิม และสร้างความสืบ

* การวิเคราะห์ลักษณะเนื้อหาโดยรวมของบทวิจารณ์ทั้ง ๔ สาขา ส่วนใหญ่มาจากบทวิเคราะห์ของ กรกช อัครวิริยะนภาพ ผู้ช่วยหัวหน้าโครงการวิจัย ซึ่งเสนอเป็นบทนำของเอกสารรายงานการวิจัยในส่วนของการเขียนบทวิจารณ์ของคณะผู้วิจัย เอกสารรายงานดังกล่าวนี้ เสนอต่อ สกว. ทุกรอบ ๖ เดือน รวมทั้งหมด ๔ ครั้ง ยกเว้นบทวิจารณ์รุ่นสุดท้ายจำนวน ๑๑ บท ที่เผยแพร่ระหว่างเดือน กรกฎาคม - ตุลาคม ๒๕๔๔ ซึ่งโครงการกำลังจัดทำบทวิเคราะห์นำอยู่

เรื่องขององค์ความรู้ใหม่ โดยเฉพาะสำหรับนักศึกษาที่ยังมีประสบการณ์น้อย และผู้สนใจในลักษณะ "สมัครเล่น" หรือ "ชาจร" ข้อมูลเชิงภววิสัยจะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจได้ชัดเจนและกว้างขวางยิ่งขึ้น

บทวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกหลายบท เป็นตัวอย่างที่ดีของการให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวบทและข้อมูลเชิงภววิสัย อาจเป็นเพราะตัวบทเป็นผลงานศิลปะต่างวัฒนธรรม ผู้วิจารณ์จึงมักสอดแทรกประวัติหรือเกร็ดที่น่าสนใจของบทเพลงชิ้นสำคัญ ลักษณะเด่นของการบรรเลงเครื่องดนตรีบางประเภท วงดนตรีกับขนบทางคีตศิลป์และวัฒนธรรมประจำชาติ ตลอดจนฝีมือในการกำกับวงของวาทยกรระดับเจ้าสำนัก ดังเช่น ในบทวิจารณ์ "ประชาธิปไตยในดนตรีการ : การมาเยือนของออร์เฟอุส เซมเบอร์ ออร์เคสตรา" ผู้วิจารณ์กล่าวว่า "เสียงของวงโปรงใส ต่างจากวงยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งวงเยอรมันส่วนใหญ่ ซึ่งมักมีเสียงแน่นและกลมตามขนบที่วากเนอร์ (Wagner) ได้วางเอาไว้และสืบทอดมาจนทุกวันนี้" ในบทวิจารณ์ทัศนศิลป์ "นิทรรศการร้อนๆ มาให้ชิม : Survey ของแกร์ฮาร์ด ริคซ์เทอร์" ผู้วิจารณ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวศิลปิน ลักษณะเด่นหรือสไตล์เฉพาะตัวของศิลปิน ตลอดจนมโนทัศน์ด้านคุณค่าของงานจิตรกรรมอย่างกระจ่างชัดเจน จนเมื่อถึงช่วงที่เป็นการวิพากษ์ถึงความล้มเหลวของการจัดแสดงงานนิทรรศการ ประเด็นของคำวิพากษ์จึงเฉียบขาด หนักแน่นและคมชัด ถึงขั้นที่ไม่เปิดโอกาสให้มีการโต้แย้ง นับเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลภววิสัยที่ควรถือเป็นแบบอย่างที่ดี

ในเรื่องของการอธิบายองค์ประกอบของงานศิลปะนั้น เป็นลักษณะที่ปรากฏอยู่เสมอๆ ในบทวิจารณ์วรรณศิลป์ เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นข้อดีข้อด้อยอย่างชัดเจน ก่อนที่จะประเมินคุณค่า การอธิบายหรือวิเคราะห์องค์ประกอบจึงมีลักษณะเป็นการให้เหตุผลที่มีการแจกแจงละเอียดอย่างเป็นรูปธรรม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างองค์ประกอบกับประเด็นความคิดย่อย ซึ่งนำไปสู่การประมวลความคิดในประเด็นหลัก และทำให้การประเมินคุณค่าตัวงานมีเหตุผลชัดเจนเป็นขั้นตอน

การอธิบายองค์ประกอบในบทวิจารณ์สาขาศิลปะการละครและทัศนศิลป์ มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจ เพราะผลงานทั้งสองสาขา มีองค์ประกอบหลายอย่างที่จำเป็นต้องอธิบายเพื่อให้เห็นภาพผลงานได้สมบูรณ์ ความยากลำบากในการอธิบายองค์ประกอบเหล่านี้ (ซึ่งรวมถึงองค์ประกอบของการแสดงดนตรีด้วย) อยู่ที่การใช้ "ภาษาและไวยากรณ์" ของศิลปะสาขาหนึ่ง (วรรณศิลป์) มาอธิบายภาษาและไวยากรณ์ของศิลปะอีกสาขาหนึ่ง แม้จะมีภาพประกอบเข้ามาช่วยการอธิบายได้บ้าง แต่ก็ยังยากเย็นเอาการ แม้กระนั้น ผู้วิจารณ์บางคนก็สามารถทำได้ยอดเยี่ยม ดังเช่นในบทวิจารณ์การแสดงงานศิลปะ "นามธรรมในความเป็นหญิงของฟินรี สันต์พิทักษ์" และบทวิจารณ์สาขาศิลปะการละคร "ฟลามิงโก บาร์ บทละครแห่งความปลดปล่อยและปลดปล่อย" ซึ่งมีผลให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความซับซ้อนขององค์ประกอบและโครงสร้างขององค์ประกอบทั้งหมด ผ่านสื่อภาษาข้ามสาขาได้อย่างแจ่มชัด และยังสามารถรับปฏิกิริยาและพลังทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นแก่ตัวผู้วิจารณ์ได้อีกด้วย

ข้อที่น่าสังเกตคือ บทวิจารณ์ในสาขาทัศนศิลป์และศิลปะการละคร แม้จะต้องใช้ศัพท์วิชาการเฉพาะสาขาในการอธิบายองค์ประกอบ แต่ก็ยังน้อยกว่าการใช้ศัพท์เฉพาะทางดนตรีคลาสสิก ซึ่งอาจมีนัยว่า ทัศนศิลป์และศิลปะการละคร ที่มีต้นกำเนิดมาจากตะวันตกนั้น มีความเป็นสากลมากกว่าดนตรีคลาสสิก และก้าวข้ามวัฒนธรรมของพื้นที่ต่างซีกโลกมาได้แล้ว หรือในทางกลับกัน คงต้องอธิบายว่า ดนตรีคลาสสิกยังไม่สามารถสร้างความคุ้นเคยในสังคมไทย ได้มากเท่าศิลปะในอีกสองสาขา ทั้งๆ ที่ต่างก็ข้ามมาจากอีกซีกโลกเช่นเดียวกัน

ลักษณะร่วมประการที่สอง คือ การใช้ทฤษฎีและความรู้เฉพาะสาขา ในการวิจารณ์งาน เป็นลักษณะที่เห็นได้ชัด การที่ผู้วิจารณ์แทบทุกคนเป็นนักวิชาการและเป็นผู้สร้างงานศิลปะด้วย ในขณะเดียวกัน ทำให้องค์ความรู้ด้านทฤษฎีมีบทบาทมาก เมื่อผู้สร้างงานหรือนักวิชาการเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้วิจารณ์ นอกจากนี้ การใช้ทฤษฎีและความรู้เฉพาะทาง ยังมีความสัมพันธ์กับการให้เหตุผลประกอบการวิจารณ์ และเป็นการลดอัตวิสัยในการแสดงทัศนวิจารณ์ ดังเช่นในกรณีที่ผู้วิจารณ์จะประเมินคุณค่าในเชิงลบของการแสดงสดของวงดนตรีบางรายการ หรือการแสดงละครเวทีบางเรื่อง ผู้วิจารณ์อาจยกหลักทฤษฎีและความรู้เฉพาะสาขามาเกริ่นนำ ไว้ก่อน หรือตรงกันข้าม เมื่อรู้สึกที่กำลังจะแสดงความชื่นชมอย่างมาก จนอาจมีลักษณะของปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้วิจารณ์ มากกว่าการเสนอประเด็นที่ชวนให้ผู้อ่าน "คิดต่อ" วิธีการของทฤษฎีและข้อสรุปความรู้ อาจช่วยกลบหรือเคลื่อนปฏิกิริยาทางอารมณ์ลงได้ ในขณะที่ช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือให้สูงขึ้น

การใช้ทฤษฎีและความรู้เฉพาะสาขา ยังเชื่อมโยงไปถึงการเปรียบเทียบผลงานศิลปะที่นำมาวิจารณ์ กับงานชิ้นอื่นๆ ทั้งที่เป็นการเปรียบเทียบกับผลงานคลาสสิกหรืองานที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และที่เป็นการเปรียบเทียบการแสดงงานศิลปะบทเดียวกัน จากฝีมือของศิลปินต่างคน หรือที่เป็นผลงานชิ้นเดียวกัน แต่ต่างสถานที่ต่างวาระการแสดง การเปรียบเทียบในทำนองนี้ปรากฏทั้งในกรณีของทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และ ศิลปะการละคร ส่วนในกรณีของวรรณศิลป์นั้น มักจะปรากฏในลักษณะการเปรียบเทียบกับงานชิ้นเอกหรือชิ้นสำคัญ โดยเน้นที่การเปรียบเทียบคุณสมบัติทางสุนทรียภาพ ซึ่งอาจถือเป็นแนวการวิจารณ์หลักทางวรรณศิลป์ของไทยมาแต่เดิม

ลักษณะร่วมประการที่สาม คือ การประเมินคุณค่าในเชิงทฤษฎีและเชิงอัตวิสัยของผู้วิจารณ์ ซึ่งเกี่ยวโยงกับลักษณะร่วมประการที่สอง คือการอ้างทฤษฎีและความรู้ในสาขา ซึ่งนอกจากจะทำให้การวิจารณ์มีเหตุผลและหลักการดังกล่าวแล้วแล้ว ยังเท่ากับเป็นการทบทวนองค์ความรู้และตรวจสอบประสบการณ์ของผู้วิจารณ์เอง ก่อนที่จะประเมินคุณค่าผลงานนั้นๆ

การประเมินคุณค่าในบทวิจารณ์แต่ละสาขามีรายละเอียดที่ต่างกันไป ซึ่งอาจเกิดจากลักษณะเฉพาะตัวของผู้วิจารณ์แต่ละคน เช่นในสาขาวรรณศิลป์ การประเมินคุณค่ามักจะแสดงรายละเอียดของการตี-ชม ที่สัมพันธ์กันอย่างชัดเจนกับการอธิบายองค์ประกอบของตัวงาน อาจ

เป็นเพราะผู้วิจารณ์ต้องการแสดงความเป็นเหตุเป็นผลตามระบบวิชาการวรรณกรรมศึกษาและวรรณกรรมวิจารณ์ เพราะตัวผู้วิจารณ์อยู่ในระบบดังกล่าว และอาจไม่ได้เป็นผู้สร้างงานวรรณกรรมเอง ทำให้ความเสี่ยงของการติ-ชมหรือการประเมินคุณค่ามีลักษณะค่อนข้างประนีประนอมถนอมน้ำใจ และบางครั้งดูคล้ายกับว่าผู้วิจารณ์ประสงค์จะเผื่องการแสดงอัตวิสัย ซึ่งโดยทั่วไปถือกันว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรใช้ (หรืออย่างน้อยก็ไม่ใช้เป็นหลัก) ในการวิจารณ์และประเมินค่า

ลักษณะน่าสนใจที่อาจมองได้ว่า เกี่ยวพันกับการประเมินคุณค่าแบบถนอมวาจาถนอมน้ำใจในบทวิจารณ์วรรณกรรมก็คือ ผู้วิจารณ์วรรณกรรมมักไม่ใช่สรรพนามแทนตัวเองในบทวิจารณ์ (บางครั้งอาจใช้ว่า "ผู้เขียน" หรือ "ผู้วิจารณ์" แต่ก็พบน้อยมาก) อาจจะเป็นเพราะต้องการทำให้บทวิจารณ์มีน้ำเสียงเป็นกลางๆ โดยไม่เอาตัวเองเข้าไปเป็นผู้ "พูด" โดยตรง แต่ผ่านข้อสรุปรวมและหลักทางทฤษฎี ถ้าข้อสันนิษฐานนี้ถูกต้อง วิธีการดังกล่าวก็น่าจะแสดงนัยว่าบทวิจารณ์ลายลักษณ์อักษรยังอิงอยู่กับกรวิจารณ์ด้วยวาจา ที่ไม่ประสงค์จะให้ข้อวิจารณ์ (โดยเฉพาะการติติงข้อด้อยของงาน) กลายเป็นประเด็นของ "วิวาทะ" ในทางโต้แย้ง

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกต หรือข้อสงสัยนี้เกิดจากการมองจากบทวิจารณ์ในโครงการนี้เท่านั้น ยังไม่ได้วิเคราะห์จริงจังจากข้อมูลที่มีปริมาณและความหลากหลายมากเพียงพอ แต่ก็อาจเป็นประเด็นเล็กๆ ที่ทิ้งไว้ให้ "คิดต่อ" ทั้งในแง่ของผู้เขียนบทวิจารณ์และผู้วิจัย

ในบทวิจารณ์ศิลปะสาขาอื่น หากเป็นการประเมินคุณค่าอย่างตรงไปตรงมาในเชิงลบ เช่นในการวิจารณ์การแสดงดนตรี ละครเวที นอกจากจะใช้เหตุผลทางทฤษฎีและหลักความรู้เพื่อยืนยันน้ำหนักของการประเมินแล้ว ผู้วิจารณ์บางคนมักเกริ่นนำด้วยการแสดงความสุจริตใจและความเป็นมิตร หรืออาจจะไม่ประเมินคุณค่าของผลงานนั้นๆ โดยตรง แต่ประเมินคุณค่าของวิธีการจัดการ และวัฒนธรรมทางศิลปะที่แตกต่างกันระหว่างสังคมไทยกับสังคมที่เป็นบ่อเกิดของงานศิลปะนั้นๆ ตลอดจนบริบททางสังคมที่เป็นปัญหาเฉพาะตัว เช่นบทวิจารณ์เกี่ยวกับปัญหาของวงดุริยางค์แห่งชาติที่ขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังและอย่างจริงจังจากภาครัฐ และบทวิจารณ์ศิลปะการละคร "สิ่งใหม่ในระบบเก่า : ข้อคิดเกี่ยวกับละครไทย" ซึ่งกล่าวถึงปัญหาการปรับตัวของศิลปะแบบแผนหรือศิลปะประเพณีในบริบททางเวลาและสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน รวมทั้งสถานะเศรษฐกิจที่เป็นปัญหาพื้นฐานของการสร้างและเสนอผลงานศิลปะทุกสาขา

บทวิจารณ์ที่เสนอการประเมินค่าในเชิงลบอย่างคมเข้ม ตรงไปตรงมา โดยแสดงให้เห็นทั้งองค์ความรู้ทางทฤษฎี ประสบการณ์ตรงและบทบาทที่ชัดเจนของผู้วิจารณ์ในฐานะ "ตัวกลาง" ระหว่างผู้สร้างและผู้เสพงานศิลปะ แม้จะมีไม่มากนักแต่ก็ไม่ถึงกับขาดแคลน ดังเช่น บทวิจารณ์สาขาทัศนศิลป์ "นิทรรศการร้อนๆ มาให้ชิม : Survey ของแกร์ฮาร์ด ริกซ์เทอร์" บทวิจารณ์สาขาศิลปะการละคร "บัลลังก์เมฆ : เหมาะท่า คว่าเหลว" "เหมาะท่า คว่าเหลว : บัลลังก์เมฆ" บทวิจารณ์สาขาสังคีตศิลป์ "Colors of Asia หรือ Colors of Hollywood เมื่อภูมิปัญญาตะวันออกถูกประเมินต่ำเกินไป" แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าความคมเข้มเฉียบขาดของการประเมินคุณค่า จะปรากฏอยู่เฉพาะในการประเมินเชิงลบเท่านั้น ในบทวิจารณ์ที่ประเมินคุณค่าผลงานในเชิงบวกอย่างสูง ก็แสดงทั้งองค์ความรู้ที่ลุ่มลึก ประสบการณ์ที่ชัดเจนและความละเอียดลออของผู้

วิจารณ์เช่นเดียวกัน ซึ่งอาจเห็นได้ในบทวิจารณ์ วรรณศิลป์ "...สิงห์สาโท : การค้นพบตัวตน จาการากเหง้าแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น" บทวิจารณ์สังคีตศิลป์ เรื่อง "โอกาสทองของยาจกวณิพก ทางคีตศิลป์" เป็นอาทิ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทำให้เห็นชัดว่าลักษณะรวมทั้งสามประการ เป็นพื้นฐานสำคัญของบทวิจารณ์ที่มีคุณภาพ มีพลังทางปัญญา โดยเฉพาะในแง่การเสนอประเด็นหรือแนวคิดที่ทำให้ผู้อ่านบทวิจารณ์เกิดภาวะ "ครุ่นคิดพินิจนึก" ซึ่งน่าจะเป็นรากฐานของการเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ที่ใช้ชนบลายลักษณ์เป็นรูปแบบหลักต่อไป

ลักษณะเด่นของบทวิจารณ์แต่ละสาขา

ในการกล่าวถึงลักษณะโดยรวมของบทวิจารณ์ ที่จริงก็มีข้อความที่แสดงถึงลักษณะเด่นของงานวิจารณ์แต่ละสาขายู่บ้างแล้ว ซึ่งไม่ควรนำมากล่าวซ้ำอีก แต่ในที่นี้จะเสนอเฉพาะลักษณะเด่นที่ส่งผลสืบเนื่องถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมการเขียนบทวิจารณ์ของผู้วิจัยโดยตรง

เนื่องจากผู้เขียนบทวิจารณ์ทั้ง ๔ สาขา นับได้ว่าเป็น "ผู้รู้" ของสาขานั้นๆ อย่างน้อยก็ในระดับที่สูงกว่า "ผู้รักสมัครวิจารณ์" ทั่วๆ ไป^{*} การกล่าวถึงองค์ความรู้และเนื้อหาทางทฤษฎี ตลอดจนการเปรียบเทียบผลงานในลักษณะต่างๆ จึงเป็นลักษณะเด่นของบทวิจารณ์ชุดนี้ บทวิจารณ์วรรณกรรมนั้น เห็นชัดว่า ได้เปรียบกว่าสาขาอื่น ตรงที่มีการสั่งสมองค์ความรู้มายาวนาน และเป็นระบบพอสมควร แม้จะยังไม่ถึงขั้นที่พึงพอใจ ทำให้บทวิจารณ์วรรณกรรมมีการอ้างอิงย้อนหลังได้จากองค์ความรู้ในบริบทวัฒนธรรมและสังคมไทย ทั้งในด้านตัวบทวรรณกรรมและแนวการวิจารณ์ ตลอดจนประเด็นวิจารณ์ที่ปรากฏมาก่อนแล้ว ในขณะที่บทวิจารณ์อีก ๓ สาขา ยังต้องกล่าวอ้างถึงองค์ความรู้ และแนวคิดวิจารณ์ ตลอดจนประสบการณ์เชิงเปรียบเทียบจากบริบทวัฒนธรรมและสังคมตะวันตก ซึ่งเป็นต้นตอของปรัชญาและมโนทัศน์หลักในการสร้างงานศิลปะร่วมสมัย และเป็นสังคมที่วัฒนธรรมการวิจารณ์ดำเนินควบคู่มากับการสร้างงานศิลปะ

แต่ข้อที่กล่าวเสมือนเป็น "ข้อเสียเปรียบ" ของการวิจารณ์ศิลปะสาขาทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และศิลปะการละคร นี้ มองจากอีกมุมหนึ่งก็จะกลับเป็นข้อได้เปรียบ ดังจะเห็นจากเนื้อหาและประเด็นของบทวิจารณ์ที่เขียนคม มีชีวิตชีวา และเต็มไปด้วยการแสวงหา "ตัวตน" ในวัฒนธรรมของตนเอง ในขณะที่บทวิจารณ์ทางวรรณกรรมมักจะเลี่ยงการเปรียบเทียบทั้งในแง่ตัวบทของไทยเอง และตัวบทของวัฒนธรรมอื่น บทวิจารณ์อีก ๓ สาขา มักเสนอแนวคิดจากการเปรียบเทียบที่น่าสนใจ และบ่อยครั้งก็นำต้นตอที่จะ "คิดต่อ" หรือ "คิดได้" เพื่อค้นหาคำตอบร่วมกัน การที่องค์ความรู้ทางทฤษฎีและแนวทางการวิจารณ์ ยังต้องการการศึกษา สั่งสมและถกเถียงได้

* บทวิจารณ์บางบทเขียนโดยผู้ช่วยวิจัย และผู้ที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อพัฒนาทักษะการเขียนบทวิจารณ์ จึงอาจจะยังมีวุฒิภาวะทางวิชาการและประสบการณ์ทางการวิจารณ์ลายลักษณ์ น้อยกว่าผู้วิจัย แต่ผลงานกลุ่มนี้ส่วนมากจะได้รับความช่วยเหลือจากหัวหน้าโครงการและผู้วิจัยของสาขานั้นๆ ในการอ่านและแนะนำปรับปรุงก่อนตีพิมพ์เผยแพร่

แย้งเพื่อกลั่นกรองและสร้างองค์ความรู้และแนววิจารณ์ที่สอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมของตนเอง ทำให้ภาวะของการเสนอประเด็นเพื่อการ “ครุ่นคิดพินิจนึก” อันเป็นหลักการสำคัญในนิยามของการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ เป็นไปอย่างคึกคักและเปิดกว้าง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ บทวิจารณ์แสดงให้เห็นชัดว่า ผู้วิจารณ์ในกลุ่มทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และศิลปะการละคร ต้องทุ่มเทแรงกายแรงใจเป็นอย่างมาก ในการที่จะสร้างองค์ความรู้ในสาขาของตนขึ้นมาให้ได้ในบริบทวัฒนธรรมของสังคมไทย

ความพยายามและการลงแรงดังกล่าว ทำให้เกิดลักษณะเด่นในบทวิจารณ์ของแต่ละสาขา เช่นในบทวิจารณ์ดนตรีตะวันตก เนื้อหาส่วนหนึ่งมักเสนอและวิจารณ์มิติทางวัฒนธรรมในแง่ของการจัดการแสดง และการบริหารจัดการอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน แม้จะไม่ใช่ประเด็นหลักแต่ก็มีความสัมพันธ์ชัดเจนกับประเด็นที่กำลังวิจารณ์ การวิจารณ์เชิงเปรียบเทียบที่แสดงการติดตามงานศิลปะอย่างเอาจริงเอาจัง ทั้งในด้านพัฒนาการของผู้แสดงและพัฒนาการขององค์ความรู้ในการสร้างงาน เป็นผลให้เกิดทั้งการสร้างองค์ความรู้และข้อเสนอแนะต่อผู้สร้างงานศิลปะ รวมทั้งกระบวนการจัดการงานศิลปะด้วย

ลักษณะของความมีชีวิตชีวาอีกอย่างหนึ่งของบทวิจารณ์ในกลุ่มนี้คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดแก่ผู้วิจารณ์ โดยเฉพาะในแง่ของความ “หงุดหงิด” ที่เกิดขึ้นในการแสดงงานศิลปะโดยตรง เช่น ในรายการบรรเลงของวงดุริยางค์ตะวันตก ที่ผู้ฟังส่วนหนึ่งไม่นำพาวัฒนธรรมของผู้ฟังที่เจริญแล้ว หรือการแสดงงานทัศนศิลป์ที่เป็นไปอย่างลวกๆ และรีบร้อน จนราวกับดูหมิ่นความรู้ของสาธารณชนผู้เสพงานศิลปะ ตลอดจนการจัดแสดงละครเวทีที่มุ่งถึงความสำเร็จทางเศรษฐกิจและการโฆษณา มากกว่าการสัมฤทธิ์ผลทางศิลปะ ในลักษณะนี้ อาจกล่าวได้ว่า ผู้วิจารณ์เอาจริงเอาจังกับผู้สร้างงานศิลปะ และไม่ลังเลในการแสดงอหิวาต์ ทั้งในฐานะผู้ปฏิบัติงานศิลปะเองและในฐานะ “ผู้รู้”

พลังทางปัญญา : การ “ครุ่นคิดพินิจนึก” ของผู้เขียนบทวิจารณ์และผู้อ่าน

การเขียนบทวิจารณ์เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชน แม้จะไม่ใช่งานใหม่สำหรับผู้วิจารณ์ในกลุ่มนี้ (ยกเว้นผู้วิจารณ์บางคนทีเพิ่งเริ่มต้นและได้รับการสนับสนุนจากโครงการวิจัยให้พัฒนาทักษะต่อเนื่องจากจุดเริ่มต้น) แต่การเขียนบทวิจารณ์ในช่วงระยะดำเนินโครงการ ก็น่าจะสร้างเงื่อนไขบางอย่างให้เกิดขึ้นในใจของผู้เขียน จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม เพราะอย่างน้อยการแสวงหาพลังทางปัญญาในบทวิจารณ์ ที่เป็นภารกิจหลักของผู้วิจารณ์ (ในฐานะนักวิจัย) ในช่วงเวลาถึง ๓ ปี ก็น่าจะส่งผลให้เกิดพันธะทางมโนทัศน์ในการเขียนบทวิจารณ์ของตนเอง

และควรต้องระบุไว้อีกครั้งหนึ่งในที่นี้ว่า การแสวงหาพลังทางปัญญาในบทวิจารณ์ เป็นพันธะหลักหรือเงื่อนไขสำคัญของการคัดสรรบทวิจารณ์ในสรณิพนธ์ชุดนี้ด้วย

ค่าสำคัญที่ปรากฏในนิยามของ พลังทางปัญญา คือ “ความรู้” และ “ความคิด” ที่นำไปสู่ “ความเข้าใจ” ในเรื่องของการ “สร้างสรรค์” การแสวงหาและพิจารณาพลังทางปัญญาใน

บทวิจารณ์จึงยึดเอาคำสำคัญนี้เป็นแนวคิดหลัก ในเรื่องของความรู้และความคิดนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องของลักษณะร่วมทางเนื้อหาและลักษณะเด่นของบทวิจารณ์แต่ละสาขา ในที่นี้ จะกล่าวถึงพลังทางปัญญาในประเด็นของการกระตุ้นความคิด หรือการ “ครุ่นคิดพินิจนึก” ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจของผู้วิจารณ์และผู้อ่านบทวิจารณ์ ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องส่งผลไปถึงการสร้างสรรค ที่ไม่ได้หมายความว่าแต่เพียงการสร้างสรรคของผู้สร้างงานศิลปะเท่านั้น เพราะการสร้างสรรคย่อมไร้ความหมายหากไม่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค ที่รับรู้ว่ามีสาธารณชนผู้รักงานศิลปะอยู่ด้วย

มีบทวิจารณ์หลายบทที่เริ่มด้วยการแสดงปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้วิจารณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อได้อ่าน ได้ฟัง หรือได้ดูงานศิลปะ การแสดงออกของปฏิกิริยาทางอารมณ์มักจะถูกมองว่า เป็นข้อมูลอัตวิสัยที่ไม่พึงใช้ในการวิจารณ์ แต่บางทีเราอาจได้พบว่า การแสดงปฏิกิริยานั้นมีส่วนสำคัญ การเน้นให้เห็นว่า ผู้วิจารณ์เอาจริงเอาจังและจริงใจกับผลงานศิลปะนั้นๆเพียงใด น้ำเสียงของผู้วิจารณ์ดนตรีที่หงุดหงิดกับความไม่เอาจริงหรือไม่ประณีตของศิลปินก็ดี ความหงุดหงิดที่บางครั้งถึงขั้นขุ่นเคืองกับบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของกลุ่มผู้ฟัง (ที่ไร้วัฒนธรรม) และผู้บริหารจัดการแสดงก็ดี ในทางลึกลับแล้ว กลับสะท้อนถึงความคิด ความรู้ และความเข้าใจของผู้วิจารณ์ เช่นเดียวกับผู้วิจารณ์ศิลปะละครที่มีปฏิกิริยาต่อมโนทัศน์หลักของผู้จัดการแสดงที่มุ่งความสำเร็จทางการโฆษณาอันนำไปสู่ความสำเร็จทางรายได้ แต่ไม่สนใจความสำเร็จในแง่ศิลปะการแสดงออกของปฏิกิริยาทางอารมณ์เหล่านี้ ปฏิเสธไม่ได้ว่า ไม่ได้นำไปสู่การ “กระตุ้น” ความคิดของผู้วิจารณ์ และเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งในการที่จะทำให้ผู้วิจารณ์ลงแรงกายแรงใจในการเขียนบทวิจารณ์นั้นๆ ขึ้นมา พลังทางอารมณ์จึงเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในการสร้างบทวิจารณ์ที่มีชีวิตและมีพลัง หากพิจารณาในแง่นี้ บางทีคำว่า “รู้สึกนึกคิด” อาจจะตรงกับขั้นตอนที่เกิดขึ้นจริงในการสร้างงานวิจารณ์มากกว่า “ครุ่นคิดพินิจนึก” ซึ่งมีลักษณะเชิงอุดมคติ

แน่นอนว่า ถ้าบทวิจารณ์มีแต่ปฏิกิริยาทางอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นในทางบวกคือ ชื่นชมยกย่อง หรือทางลบ คือตำหนิตติง (หรือติเตียน) ก็ตาม บทวิจารณ์นั้นย่อมไม่รวมอยู่ในประเภทผลงานที่แสดงพลังทางปัญญา ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่า เมื่อแสดงอารมณ์แล้ว ผู้วิจารณ์สามารถเชื่อมโยงพลังอารมณ์ของตนไปสู่การอธิบายที่มีเหตุผลและแสดงปัญญาความรู้ ความคิด ของตนได้หรือไม่

บทวิจารณ์การแสดงดนตรีคลาสสิก “Colors of Asia หรือ Colors of Hollywood เมื่อภูมิปัญญาตะวันออกถูกประเมินค่าเกินไป” “เพื่อความอยู่รอดของบี.เอส.โอ.? สืบเนื่องจากคอนเสิร์ต Chinese Classics” บทวิจารณ์งานนิทรรศการศิลปะ “นิทรรศการร้อนๆ มาให้ชิม : Survey ของแกร์ฮาร์ด ริคซ์เทอร์” และบทวิจารณ์ละคร “ละครหุ่นจากโพ้นทะเล ขยายเปลือกดีกว่าขยายแก่น” มีน้ำเสียงของปฏิกิริยาทางอารมณ์ในเชิงลบในตอนเริ่มต้น และตามมาด้วยการให้ข้อมูลภาววิสัย การอภิปรายประเด็นทางองค์ความรู้ การวิพากษ์คุณค่า และข้อเสนอแนะถึงผู้มีส่วนในการสร้างงานศิลปะแต่ละรายการ บทวิจารณ์เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการแสดงว่าปฏิกิริยาทางอารมณ์สามารถนำไปสู่การอธิบายที่มีตรรกะชัดเจน เป็นเหตุเป็นผล และยังกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาต่อเนื่องในลักษณะของการ “ครุ่นคิดพินิจนึก” ทั้งผู้สร้างงานและผู้อ่านบทวิจารณ์ หรืออย่างน้อยก็

ทำให้ต้อง "ติดต่อกัน" ในประเด็นหลักที่ผู้วิจารณ์กล่าวถึง ซึ่งเชื่อมโยงกับการแสดงออกของพลังอารมณ์เชิงลบในตอนต้นบท ทำให้เห็นว่า การตีเพื่อก่อน นั้นมีลักษณะที่เป็นรูปธรรมได้จริง

มีข้อสังเกตว่า ในการวิจารณ์งานวรรณกรรม ผู้วิจารณ์มีโอกาที่จะเลือกงานที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์ในเชิงบวก หรือเรียกง่าย ๆ ว่างานที่ "ชอบ" มาวิจารณ์ ซึ่งงานวิจารณ์เชิงบวกเช่นนี้ย่อมไม่สร้างปฏิกิริยาโต้กลับรุนแรงเหมือนงานวิจารณ์เชิงลบในวงการวิจารณ์วรรณกรรมปัจจุบัน มีเหตุบ่อยครั้งที่งานวิจารณ์เชิงลบ ก่อให้เกิด "วิวาทะทางการวิจารณ์" ที่ไม่น่าพึงใจ แม้บางครั้งลักษณะการแสดงออกปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้วิจารณ์อาจจะมีเหตุมาจากการเลือกใช้ "ภาษาและไวยากรณ์" ^๖ ในการวิจารณ์ที่รุนแรงเกินกว่าความรู้สึกที่แท้จริงของตน (บางครั้ง ในการวิจารณ์ข้ามสาขาหรือการวิจารณ์ที่ใช้ความรู้ระหว่างสาขา ก็อาจเกิดปัญหาของการเลือกใช้ภาษาและไวยากรณ์ อันเป็นรหัสของศิลปะแต่ละสาขาได้เหมือนกัน" ฉะนั้น ประเด็นนี้จึงเกิดขึ้นได้ไม่เฉพาะแต่ในการวิจารณ์วรรณกรรม)

ในการวิจารณ์งานแสดงทางศิลปะสาขาอื่น โดยเฉพาะสังคีตศิลป์และศิลปะการละคร ผู้วิจารณ์อาจไม่มีโอกาสและเวลาที่จะเลือกตัวบทที่จะวิจารณ์ได้มากเท่าสาขาวรรณศิลป์ เช่น ต้องวิจารณ์การแสดงสดทางดนตรี การแสดงเฉพาะโอกาส รวมทั้งการแสดงที่เป็นรายการเดียวกัน แต่ผู้แสดงต่างชุดกัน (ในกรณีของละคร) เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุที่ทำให้ผู้วิจารณ์เสี่ยงไม่ได้ (หรือไม่เห็นว่าการเสี่ยง) ที่จะแสดง "พลังอารมณ์" ที่นำไปสู่การกระตุ้นความคิดในการวิจารณ์ ในประเด็นนี้ได้กล่าวไว้แล้วว่าอาจจะกลับเป็นลักษณะเด่นที่สร้างความมีชีวิตชีวาให้กับบทวิจารณ์และในทางกลับกัน อาจต้องรับว่า การเสี่ยงที่จะแสดงพลังทางอารมณ์ส่งผลให้บทวิจารณ์วรรณกรรมหลายบทมีลักษณะค่อนข้างขัดแย้ง ด้วยวิธีการ "เล่า" เนื้อหา การแจกแจงและวิเคราะห์องค์ประกอบ รวมทั้งการแสดงองค์ความรู้ แม้จะมีประเด็นความคิดและนัยเชิงทฤษฎีที่น่าสนใจในการวิจารณ์นั้น แต่การลด "พลังทางอารมณ์" ของผู้วิจารณ์ ก็พลอยส่งผลในการลดพลังอารมณ์" ของผู้อ่านไปด้วย

เมื่อกล่าวถึงบทวิจารณ์วรรณกรรมโดยรวมในเชิงข้อถ้อยแล้ว ก็จำเป็นต้องให้ความยุติธรรมด้วยการระบุไว้ ณ ที่นี้ ว่า บทวิจารณ์วรรณกรรมบางบทที่เขียนอย่างกระชับ แต่มีพลังทางอารมณ์และปัญญาที่กระตุ้นความคิดผู้อ่านได้ตลอดเวลาที่อ่าน ดังเช่น "ศิษย์ฝรั่งที่วิญญาณยัง

^๖ ในการประชุมครั้งหนึ่งของโครงการ ผู้อภิปรายได้ใช้คำว่า "ภาษาและไวยากรณ์" ของศิลปะแต่ละสาขา เพื่อเสนอว่าการวิจารณ์ลายลักษณ์ ผู้วิจารณ์ควรต้องรู้จักและเข้าใจความหมายของคำที่ใช้ในองค์ความรู้และทฤษฎีของศิลปะสาขานั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นศัพท์เฉพาะทางวิชาการ หรือคำธรรมดาที่นำมาใช้ในความหมายเฉพาะของศิลปะ "ภาษาและไวยากรณ์" ในที่นี้จึงมีนัยต่างออกไปจากความหมายกลางของคำว่า ภาษา และ ไวยากรณ์

^๗ ในเอกสารรายงานผลการวิจัยเฉพาะสาขาของโครงการ ผู้วิจัยบางคน กล่าวถึงการเรียนรู้ภาษาและไวยากรณ์ของศิลปะที่ไม่ใช่สาขาเฉพาะของตน ว่าเป็นประโยชน์ในการขยายขอบเขตความเข้าใจงานศิลปะและนำมาใช้ได้จริง ในทางตรงกันข้าม ผู้วิจัย (ในฐานะผู้สร้างงานศิลปะ) ก็คิดว่า ผู้วิจารณ์ที่มาจากสาขาอื่น ไม่เข้าใจหรือใช้ภาษาและไวยากรณ์ที่ไม่ถูกต้องตามรหัสของศิลปะสาขาที่วิจารณ์ ซึ่งนำไปสู่การวิจารณ์ผิดประเด็น หรือผิดหลักทางทฤษฎี